

УДК 658.016:316.334.2

О.В. Митяй, канд. екон. наук

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Й ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

О.В. Митяй, канд. экон. наук

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, г. Умань, Украина

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Oksana Mytiay, PhD in Economics

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

FEATURES OF DEVELOPMENT AND EVALUATION OF COMPETITIVENESS IN AGRICULTURE

Досліджено особливості формування й оцінки конкурентоспроможності в аграрній сфері, окреслено заходи державної підтримки, охарактеризовано основні поняття конкурентоспроможності агропромислового виробництва, такі як спеціалізація, інтенсифікація й ефективність, наведено основні економічні бар'єри для створення нового виробництва і досягнення переваг над конкурентами в агропродовольчій сфері.

Ключові слова: конкурентоспроможність, агропромисловий комплекс, виробництво, державна підтримка, оцінка, формування.

Исследованы особенности формирования и оценки конкурентоспособности в аграрной сфере, намечены меры государственной поддержки, охарактеризованы основные понятия конкурентоспособности агропромышленного производства, такие как специализация, интенсификация и эффективность, приведены основные экономические барьеры для создания нового производства и достижения преимуществ над конкурентами в агропродовольственной сфере.

Ключевые слова: конкурентоспособность, агропромышленный комплекс, производство, государственная поддержка, оценка, формирование.

The features of the formation and evaluation of competitiveness in the agricultural sector, outlines measures of support described the basic concepts of competitiveness of agro-industrial production as specialization, intensification and efficiency are the main economic barriers to the creation of new production and achieve competitive advantage in the agri-food sector.

Key words: competitiveness, agriculture, manufacturing, government support, evaluation, formation.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної роботи аграрного сектору та його конкурентоспроможності слід вважати визначальною умовою продовольчої безпеки країни, зниження соціальної напруги, стабілізації національної економіки. Для України це також використання порівняльних переваг у ресурсній забезпеченості, зокрема землею та трудовими ресурсами на селі, підвищення здатності протистояти міжнародній конкуренції та поліпшення позицій країни у міжнародному поділі праці. Успіх аграрної реформи залежить від оптимального поєднання реформування відносин власності з цивілізованими механізмами формування ринку сільськогосподарської продукції, що для умов України є принципово новим явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню теоретичних питань формування організованого аграрного ринку, вдосконалення його державного регулювання та оцінювання конкурентоспроможності присвячені праці вітчизняних учених, зокрема, В. Андрійчука, П. Гайдуцького, І. Гришової, С. Кваша, В. Кужеля, М. Дем'яненка, І. Коваленка, Ю. Крюкової, І. Лукінова, М. Маліка, П. Мостового, В. Нелепа, А. Павленка, Б. Пасхавера, П. Саблука, Л. Сороки, Г. Черевка, А. Шеремета, В. Шморгуна, Т. Шабатури, Л. Худолій, В. Юрчишина та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зусиллями науковців створений міцний теоретико-методологічний фундамент дослідження зазначеної проблеми, вирішено багато її методичних та прикладних аспектів. Проте окремі питання цієї багатогранної проблеми досліджені недостатньо. Зокрема, дискусійними залишаються ступінь і характер державного втручання в діяльність аграрного ринку, принципи раціональної побудови та управління продуктовими ринками. Комплексно не вивчені процеси ціноутворення продукції сільськогосподарського виробництва в

умовах недосконалого ринку, а також питання кількісного та якісного оцінювання впливу макроекономічних чинників на конкурентоспроможність галузі.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідити особливості формування і оцінювання конкурентоспроможності в аграрній сфері, окреслити заходи державної підтримки, охарактеризувати основні поняття конкурентоспроможності агропромислового виробництва, такі як спеціалізація, інтенсифікація й ефективність, навести основні економічні бар'єри для створення нового виробництва і досягнення переваг над конкурентами в агропродовольчій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розвиток аграрної сфери на сучасному етапі характеризується динамічними процесами збільшення обсягів міжгалузевого і внутрішньогалузевого обміну, поглиблення взаємозалежності сільськогосподарських ринків і технологій, посилення впливу світових макроекономічних чинників, що дозволяє конкурентоспроможним підприємствам АПК і окремим країнам досягти істотних економічних переваг [1].

Для України підвищення конкурентоспроможності продукції агропромислового комплексу має найважливіше значення. По-перше, ставиться завдання збільшення виробництва на експорт продукції з місцевої сировини. По-друге, необхідно забезпечити імпортозаміщення товарів, що ввозяться, за рахунок виробництва в республіці конкурентоспроможної, що має попит на внутрішньому ринку, продукції [2; 3].

В основі обсягів виробництва і конкурентоспроможності всього національного агропромислового комплексу знаходиться забезпеченість чинниками виробництва і необхідними ресурсами, але успіх конкуренції визначають не стільки чинники, скільки рівень їх продуктивного використання.

Якщо раніше традиційно на перший план висувалися вигідне географічне положення, володіння багатими природними ресурсами і наявність низьких цін на основні ресурси, то нині пріоритет належить таким чинникам, як продуктивність новітніх технологій і систем машин, задоволеність працею через формування і розвиток власності і капіталу [4].

Найважливішим інструментом підвищення конкурентоспроможності є послідовна структурна політика, яка формулюється, виходячи з природно-кліматичних умов країни і можливостей модернізації матеріально-технічної бази, визначення ефективної спеціалізації галузей і їх поєднання в сільськогосподарських організаціях, що дозволяє забезпечити максимальний рівень конкурентоспроможності галузі.

Оптимізація структури АПК і його галузей має бути заснована на ринкових критеріях і відповідати кон'юктурі внутрішнього і зовнішнього ринків з урахуванням доходності, спеціалізації виробництва і реалізації продукції на ринку. Випереджаючий розвиток повинні отримати більш прибуткові галузі. Жодна країна в силу обмеженості матеріальних і інтелектуальних ресурсів не може максимально забезпечити прогрес в усіх галузях сільського господарства і промисловості.

Згідно з моделлю економічного розвитку економіка на першій стадії розвитку спирається на чинники виробництва, що гарантують переваги по витратах, на другій стадії – на інвестиції, що забезпечують ефективність виробництва, а на третій – на інновації, що створюють унікальну вартість.

До недавнього часу інновації розглядалися як один з чинників конкурентоспроможності, проте в сучасних умовах ринкова конкуренція – це конкуренція різних заходів практичного використання науки, тобто наукомісткість. Чим вище наукомісткість виробництва продукції, тим вище гарантії її вигідного збуту [5].

На думку деяких учених, підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції АПК може бути забезпечене тільки у разі формування в аграрному секторі економічного середовища, стимулюючого впровадження досягнень науки і техніки на основі ресурсозберігаючих технологій [6].

Конкурентоспроможність агропромислового виробництва ґрунтується на таких поняттях, як спеціалізація, інтенсифікація й ефективність. Спеціалізація і концентрація виробництва забезпечують приріст продукції при нижчих витратах і дозволяють сформувати основу висококонкурентоспроможного виробництва, що має якісні і цінові переваги на внутрішньому і зовнішньому ринках. У підвищенні ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції ключову роль нині відіграють нові інтенсивні технології, оскільки майже на 80 % якість і конкурентоспроможність створюються у сфері виробництва, тобто у процесі технологічного формування властивостей продукції, внаслідок чого вона придбаває споживчу вартість. І тільки дещо більше 20 % якостей створюється у процесі доопрацювання сільськогосподарської продукції, розфасовки, упаковки, зберігання і т. ін.

При цьому існує пряма залежність впливу рівня конкурентоспроможності продукції на ефективність виробництва, оскільки конкурентоспроможна продукція повною мірою задовольняє потреби в ній і завжди знаходить ринок збуту, забезпечує постійну фінансову стабільність підприємства, а також отримання прибутку [7].

Заходи державної підтримки також впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства за рахунок:

- відшкодування частини витрат виробництва продукції (компенсація витрат на виробництво за допомогою диференціації податкових і процентних ставок, введення податкових і кредитних пільг, субсидування виробництва й експорту);
- підвищення якості товару (стандарти і технічні умови, управління якістю на основі міжнародних стандартів);
- регулювання цін і доходів (механізм формування цін на засоби виробництва і сільськогосподарську продукцію: індикативні, заставні, цільові, гарантовані, порогові);
- програм розширення попиту на продукцію, що виробляється, (державне субсидування й адміністративне сприяння експорту, програми продовольчої допомоги всередині країни, «продовольство заради миру» та ін.);
- регулювання митно-тарифної політики, квотування і ліцензування експортно-імпортних операцій [7].

Сільське господарство – складна багатфункціональна система, де конкурентоспроможність слід розглядати у взаємозв'язку і взаємозалежності складових її об'єктів (товар, галузь, виробництво, підприємство) та оцінювати з позиції відтворювального процесу, підпорядковувачи функції управління й організації підприємства головній меті – забезпеченню економічних умов розширеного відтворення і раціонального природокористування.

При цьому досягнення переваги на аграрному ринку (локальному, регіональному) відбиває лише ринкову складову конкурентоспроможності з властивими для неї індикаторами (корисність, ціна, витрати, якісні характеристики, ринкова частка). Одночасно конкурентоспроможність виступає як частина відтворювального процесу відносно способів і методів господарювання на ринку товарів і послуг та оцінюється масою прибутку у співвідношенні зі спожитими і використовуваними ресурсами.

Вивчення показників конкурентоспроможності, представлених у роботах І.В. Гугорової [8], С.М. Клименко [9], Н.П. Тарнавської [10], О.С. Дубрової, Д.О. Барабася, Т.В. Омеляненка, А.В. Вакуленка [11], дозволило встановити, що кожен рівень виробництва і збуту характеризується властивими цьому рівню особливостями.

Стосовно агропромислового комплексу нами визначені показники оцінювання конкурентоспроможності за такими рівнями:

- продукція (якісні параметри і ціна);
- виробництво (ступінь зношеності устаткування, рівень його завантаження, витрати виробництва, забезпеченість ресурсами, ресурсомісткість, валовий дохід і рентабельність);

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- господарюючі суб'єкти на ринку (обсяги реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, частка контролюваного ринку, рентабельність);
- галузь (рівень технології і технічної оснащеності, валовий дохід на 1 га, на 1 люд.-год, на 1 грн вкладеного капіталу, рентабельність);
- підкомплекс (обсяги виробництва продукції, обсяги експорту та імпорту, рівень державної підтримки, закупівельні ціни, внутрішні ціни, зовнішні ціни, грошовий дохід, рентабельність) (табл.).

Таблиця

Показники оцінювання конкурентоспроможності залежно від об'єкта оцінювання

Загальноприйняті характеристики	Характеристики стосовно аграрної сфери
<i>Товар (сільськогосподарська продукція)</i>	
Корисність, якісні параметри, витрати, ергономічність, ціна	Якісні параметри, ціна
<i>Галузь</i>	
Застосування новітніх технологій, енергоємність, обсяг продажів, прибуток з розрахунку на вкладений капітал, рентабельність	Рівень технології і технічної оснащеності; валовий прибуток на 1 га, на 1 люд.-год, на вкладений капітал; рентабельність
<i>Виробництво</i>	
Чистий прибуток з розрахунку на виробничий капітал, одиницю витраченої праці; частка прибутку в об'ємі продажів; рентабельність	Ступінь зносу устаткування, рівень його завантаження, витрати виробництва, ресурсозабезпеченість і ресурсоємність, валовий дохід, рентабельність
<i>Фірма (господарюючі суб'єкти аграрного ринку)</i>	
Частка ринку збуту, контролюваного фірмою; наявність ліцензії, торгової марки; показники рівня обслуговування споживачів; показники, що стосуються підготовки і перепідготовки кадрів	Обсяги реалізації в натуральному і грошовому вираженні, частка контролюваного ринку, рентабельність
<i>Країна</i>	
Обсяг ВВП, частка витрат на споживання, співвідношення індексу цін товарів, що експортуються, і товарів, що імпортуються, золотовалютні резерви, частка стратегічно важливих товарів у структурі ВВП, продуктивність використання ресурсів, обсяг ВВП на душу населення	

Джерело: розроблено автором.

Аналіз методик оцінювання конкурентоспроможності, викладених у роботах О.К. Малютіна [12], І.В. Багрової [13], І.О. Крюкової [14], І.Ю. Гришової [15], В.В. Кужеля [16], свідчить, що для виявлення суті й оцінювання цієї категорії необхідно використати системний підхід і облік усіх параметрів, що визначають її рівень у цей період, а також виділити основні принципи формування системи, що включають:

- комплексність, що припускає оцінювання взаємодії комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників конкурентоспроможності;
- інтегральність, що забезпечує поглиблення і конкретизацію зв'язків між чинниками конкурентоспроможності;
- врахування специфіки виробництва, згідно з якою система оцінювання повинна включати показники, що відбивають специфіку галузі й особливості виробництва і враховують їх вплив на конкурентоспроможність;
- особливості різних сегментів ринку, засновані на максимально точному визначенні всіх запитів споживачів цього регіону (сегмента ринку), і якнайповніше їх задоволення;
- квазістабільність ринкової кон'юнктури, яка полягає в тому, що в кожен конкретний момент часу структура платоспроможного попиту цілком визначена і дозволяє здійснювати сегментацію споживачів за значущістю окремих показників якості;
- ієрархічність показників, що включаються в систему, які мають бути ранжовані від загального до окремого (зведені узагальнюючі показники – відображати інтегральну

характеристику основних напрямів підвищення конкурентоспроможності, приватні – доповнювати загальну картину за рахунок врахування впливу на досліджуваний процес специфічних особливостей);

– інформаційну забезпеченість. Система повинна містити такі показники, розрахунок яких може бути забезпечений наявною в діючих формах обліку і статистичної звітності інформацією, що має повноту, достовірність, точність і своєчасність;

– безперервність, що враховує можливість коригування тих або інших показників системи, або включення в неї додаткових показників у міру надходження нових даних про об’єкт дослідження або про конкурентне середовище, що оточує його.

На основі цих принципів нами сформульовані методичні підходи визначення конкурентоспроможності агропромислового комплексу, яка в силу технологічної зв’язаності виробництва формується на всіх стадіях виробництва, і розглядати її треба як єдине ціле. Отже, конкурентоспроможність агропромислового комплексу – це здатність усіх його сфер у сукупності виробити і реалізувати продукцію (сільськогосподарська сировина і продовольство) більш привабливу для споживачів за ціновими і неціновими параметрами, ніж продукція конкурентів, досягаючи при цьому довгострокових цілей стійкого розвитку.

Оснoву оцінювання конкурентоспроможності, незалежно від мети дослідження, повинно складати вивчення ринкових умов, що впливають на формування попиту в певному сегменті ринку (рис.).

Рис. Схема дослідження конкурентоспроможності продукції агропромислового виробництва

Якщо метою дослідження є оцінювання перспектив збуту продукції на конкретному ринку, то в аналізі повинна використовуватися інформація, що включає відомості про продукцію, а також про зміну стандартів, що діють у країні, і законодавства, динаміки споживчого попиту і т. ін. У разі, коли хоч би один з регламентуючих показників (еко-

логічні, безпеки, патентно-правові, взаємозамінність і сумісність) не відповідає встановленим вимогам, що діють на конкретному ринку, то подальше оцінювання конкурентоспроможності недоцільне.

Джерела інформації для оцінювання рівня конкурентоспроможності такі:

- результати досліджень кон'юнктури ринку сільськогосподарської сировини і продовольства, а також довгострокових тенденцій його розвитку;
- діючі і перспективні міжнародні, регіональні, національні і фірмові стандарти;
- запити споживачів, що містять вимоги, пропоновані до продукції, яка закуповується, методам випробування, зберігання їх тощо;
- закони, урядові постанови, нормативні акти і технічні регламенти, що діють на ринках, куди поставляється сільськогосподарська сировина і продовольство, і визначальні вимоги до них;
- результати сертифікації сільськогосподарської сировини і продовольства, оцінювання її на міжнародних, регіональних, національних виставках, конкурсах, ярмарках;
- публікації економічних, науково-технічних, зовнішньоторговельних, міжурядових, урядових, неурядових, міжнародних, регіональних і національних дослідницьких організацій;
- відомості про напрями діяльності конкурентів;
- прогнозні оцінювання і результати спеціалізованих досліджень тощо.

Результати аналізу конкурентоспроможності мають бути узагальнені і на їх основі виявлені його реальні і потенційні конкурентні переваги, визначені перспективи розвитку і проведено оцінювання поточного рівня конкурентоспроможності: продукції, галузі, виробництва, суб'єктів господарювання, агропромислового комплексу.

Дослідження конкурентоспроможності припускає необхідність визначення можливих напрямів її підвищення, вибір пріоритетних з них, розроблення конкретних заходів, що забезпечують зростання конкурентоспроможності в перспективі. Це дозволяє теоретично обґрунтовано розробити практичні рекомендації щодо зміцнення конкурентних позицій, розставити правильно акценти, здійснити ефективний вибір пріоритетів підвищення конкурентоспроможності, що дає можливість сконцентрувати ресурси на забезпеченні важливих конкурентних переваг.

Наявність конкуренції і конкурентного середовища на ринках сільськогосподарської сировини й продовольства є передумовою раціонального використання ресурсного потенціалу, створення національного багатства при відносно низьких витратах виробництва, а її моніторинг належить до стратегічних завдань розвитку економіки.

Масштаби і динаміка конкурентного середовища багато в чому залежать від наявності бар'єрів економічних, організаційних, адміністративних й інших на шляху виробництва і реалізації сільськогосподарської сировини та продовольства (чинники об'єктивного або суб'єктивного характеру, через які новим організаціям важко, а часом і неможливо почати працювати у вибраній галузі).

Основними економічними бар'єрами для створення нового виробництва і досягнення переваг над конкурентами в агропродовольчій сфері є: обмежена місткість ринку; недостатній платоспроможний попит; ефект масштабу (щоб бути конкурентоспроможним, необхідно відразу виходити на великі обсяги), потреба у значних земельних, матеріальних і фінансових ресурсах; специфічні галузеві переваги діючих виробників (вигідні природні і географічні умови); домінуюче становище деяких підприємств з переробки продукції; низька рентабельність і значний фінансовий ризик виробництва сільськогосподарської продукції; державна політика регулювання відносно цієї галузі.

Висновки і пропозиції. Організаційним бар'єром є нерозвиненість ринково-збутової інфраструктури. Відсутність або недолік сховищ, складів, пунктів первинної

переробки вимагає присутності додаткових посередницьких структур і призводить до невиправданої конкуренції між суб'єктами ринку; неприпустимо повільно формується зовнішня торгово-збутова інфраструктура, особливо за кордоном у найпривабливіших і перспективніших регіонах.

Нерідко продукція, вироблена в одних областях, не може бути вивезена і реалізована в інших унаслідок контролю процесів торгівлі регіональними (обласними) управлінськими органами і контролю джерел формування місцевих бюджетів (адміністративний бар'єр). Середовище, в якому конкурують підприємства, забезпечує їм тривалий успіх підвищення ефективності виробництва у тому випадку, якщо вони систематично матимуть можливість аналізувати макро- і мікроекономічну ситуацію на ринку.

Список використаних джерел

1. *Томпсон А. А.* Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учебник для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; пер. с англ. ; под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
2. *Кужель В. В.* Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.
3. *Кваша С. М.* Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99–104.
4. *Grega, L.* Konkurenceschopnost zemedelstvia: factory jejino vyvoje / L. Grega // Zemedelska ekonomika. Institute of Agricultural and Food Information, Prague. – 1999. – № 9. – Р. 391–394.
5. *Гануш Г. И.* Научные приоритеты формирования конкурентных преимуществ АПК / Г. И. Гануш // Агроэкономика. – 2005. – № 8. – С. 5–7.
6. *Гришова І. Ю.* Кластери в агропромисловому комплексі: проблеми та перспективи розвитку / І. Ю. Гришова, А. Ю. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 142–146.
7. *Кулешова Г. М.* Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г. М. Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 126–132.
8. *Гуторова І. В.* Використання рейтингових оцінок для аналізу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / І. В. Гуторова // Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». – 2010. – № 6/1(41). – С. 80–85.
9. *Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник* / [С. М. Клименко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2008. – 520 с.
10. *Тарнавська Н. П.* Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 570 с.
11. *Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник* / [С. М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.
12. *Малютін О. К.* Інвестиції як головний фактор конкурентних переваг вітчизняних підприємств / О. К. Малютін, О. Ю. Слабошпицька // Вісник СНАУ. – 2009. – № 4 (35). – С. 134–138. – (Серія “Економіка та менеджмент”).
13. *Багрова І. В.* Складові та фактори конкурентоспроможності / І. В. Багрова, О. Г. Нефедова // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 11–16.
14. *Крюкова І. О.* Інноваційна модель розвитку підприємств молокопереробної галузі / І. О. Крюкова, І. Ю. Гришова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1(16). – С. 20–24.
15. *Гришова И. Ю.* Стратегическое развитие предприятий агропродовольственной сферы в контексте социальной ответственности бизнеса / И. Ю. Гришова, В. В. Сафонов // Стратегическое планирование развития городов и регионов. Памяти первого ректора ТГУ С. Ф. Жилкина : IV Международная научно-практическая конференция (Тольятти, 30 июня 2014 года) : сборник научных трудов : в 2 ч. / отв. ред. Ю. А. Анисимова. – Тольятти : Изд-во ТГУ, 2014. – Ч. 1. – С. 27–32.
16. *Кужель В. В.* Методичний інструментарій системи соціальної відповідальності бізнесу агропродовольчої сфери / В. В. Кужель // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 6. – Т. 2. – С. 226–229.